

В. Ю. Степанов,
к.т.н.,
декан факультету менеджменту,
професор кафедри менеджмент
і адміністрування ХДАК,
м. Харків

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Розглянуто перспективи і деякі можливі загальнолюдські та загальносистемні проблеми побудови інформаційного суспільства з високим рівнем невизначеності.

Ключові слова: інформаційне суспільство, комунікація, виховання, наукове знання, проблема, соціальний міф.

Революція, що відбулася в науці та техніці, робить найглибший вплив на всі сфери людської діяльності. Завдяки інформаційним технологіям ті негативні наслідки стандартизації, централізації і масифікації, що призводять до втрати людьми своєї індивідуальної цінності та перетворюють їх на загальну однорідну масу, з часом йдуть в минуле. Суттєво змінюється соціальна структура суспільства, а саме: зміна самих соціальних груп, їх кількість зростатиме, що призведе, природно, до зменшення їх середнього розміру; збільшується число працездатних людей за рахунок надання більш широкої можливості трудитися літнім людям і людям з обмеженими можливостями; змінюються типи взаємозв'язків між соціальними групами, пірамідальна соціально-економічна структура все більше і більше поступатиметься місцем мережній структурі. Таким чином, новий етап суспільства характеризується, перш за все, розвитком комп'ютерних і телекомунікаційних технологій, тому основою сучасного суспільства стає інформація.

Концепція інформаційного суспільства, що базується на розвинутих інформаційних технологіях, у принципі дозволяє усунути всі технічні перешкоди на шляху повернення і до прямої демократії, яку в сучасних умовах вірніше б назвати інформаційною демократією – це, перш за все,

надання можливості громадянам брати участь в державному управлінні. Але для того, щоб ефективно здійснювати державне управління в умовах інформаційного суспільства, необхідно розуміти сутність інформаційного суспільства, зміст, особливості, проблеми та перспективи що обумовлені концептуальними засадами його становлення та розвитку. Це й обумовлює актуальність даної статті.

Мета статті – розглянути перспективи і деякі можливі загальнолюдські та загальносистемні проблеми побудови інформаційного суспільства з високим рівнем невизначеності.

Побудові концептуально нового, інформаційного суспільства присвячені праці багатьох науковців, таких як Д. Белл, Р. Дарендорф, Ж. Еллюль, А. Етционі, М. Кастельс, І. Курносов, Дж. Ліхтхайм, У. Мартин, А. Ракітов, Т. Стоуньєр, О. Тоффлер, А. Турен, Ю. Хаяши, К. Ясперс та багато ін. Проте слід відзначити, що кожний з них дає дещо однобічне трактування сутності та змісту начального етапу інформаційного суспільства. Так, А. Турен обмежується суто економічним аспектом, а Ж. Еллюль – соціальними чинниками [4]. На думку А. Ракітова [7] суспільство можна вважати інформаційним, якщо: будь-який індивід, група осіб, підприємство або організація в будь-якій точці країни і в будь-який час можуть отримати за відповідну плату або безкоштовно на основі автоматизованого доступу і систем зв'язку будь-яку інформацію та знання, необхідні для їх життєдіяльності і рішення особистих і соціально значущих завдань; в суспільстві виробляється, функціонує і доступна будь-якому індивіду, групі або організації сучасна інформаційна технологія; є розвинені інфраструктури, що забезпечують створення національних інформаційних ресурсів в обсязі, необхідному для підтримки постійно швидкого науково-технологічного та соціально-історичного прогресу; відбувається процес прискореної автоматизації і роботизації всіх сфер і галузей виробництва та управління; відбуваються радикальні зміни соціальних структур, наслідком яких виявляється розширення сфери інформаційної діяльності і послуг.

Багато вчених і мислителів писали та говорили про суспільство, що йде на зміну індустріальному. Слід згадати, що винахід самого терміну «інформаційне суспільство» приписується Ю. Хаяші, професору Токійського технологічного інституту. Так, у 1969 р. японському уряду були представлені звіти «Японське інформаційне суспільство: теми і підходи» і «Конттури політики сприяння інформатизації японського суспільства», а в 1971 р. – «План інформаційного суспільства». Але першу науково обґрунтовану концепцію запропонував, мабуть, Д. Белл у своїй книзі «Грядуще постіндустріальне суспільство», виданій у 1973 р. [1]. На думку Д. Белла, зміни в соціальній структурі, які відбуваються в середині ХХ сторіччя свідчать про те, що індустріальне суспільство еволюціонує до постіндустріального, яке і повинне стати визначальною соціальною формою ХХІ ст.

Внесок в розвиток концепції постіндустріального суспільства вніс американський соціолог і філософ Е. Тофлер, який, власне, і увів у широке застосування термін «інформаційне суспільство». Він випустив відому трилогію, присвячену дослідженню інформаційного суспільства: «Шок майбутнього» (1970), «Третя Хвиля» (1980), «Метаморфози влади» (1990).

Починаючи з 1992 р. термін «інформаційне суспільство» стали вживати багато західних країн. Наприклад, поняття «національна глобальна інформаційна інфраструктура» ввели в США після відомої конференції Національного наукового фонду і знаменитої доповіді Б. Клінтона і А. Гора. Поняття «інформаційне суспільство» з'явилося і в роботах Експертної групи Європейської комісії за програмами інформаційного суспільства під керівництвом Мартіна Бангемана, а поняття «інформаційні магістралі» і «супермагістралі» – в канадських, британських і американських публікаціях. До речі, з'явилося визначення Єврокомісії, згідно з яким інформаційним називається суспільство, в якому діяльність людей здійснюється на основі послуг, наданих за допомогою інформаційних технологій і технологій зв'язку [9].

Говорячи про інформаційне суспільство, його слід сприймати і розглядати як поетапний орієнтир, тенденцію постійних змін в сучасному суспільстві. По-перше, в цілому ця модель орієнтована на побудову майбутнього, але в розвинених капіталістичних країнах вже зараз можна назвати цілий ряд викликаних інформаційними технологіями змін, які підтверджують концепцію інформаційного суспільства. Наприклад, У. Мартін, підкреслюючи думку про те, що комунікація являє собою ключовий елемент інформаційного суспільства, серед цих змін перераховує наступні: структурні зміни в економіці, особливо в сфері розподілу робочої сили; зросте усвідомлення важливості інформації та інформаційних технологій; зростає усвідомлення необхідності комп'ютерної грамотності; широке поширення комп'ютерів та інформаційної технології; розвиток комп'ютеризації та інформатизації суспільства та освіти; підтримка урядом розвитку комп'ютерної мікроелектронної технології та телекомунікацій; широке поширення комп'ютерних вірусів і шкідливих програм по всьому світу. У світлі цих змін Мартін вважає, що інформаційне суспільство можна визначити як суспільство, в якому якість життя так само як і перспективи соціальних змін, економічного розвитку зростаючою мірою залежать від інформації та її експлуатації. У такому суспільстві стандарти життя, форми праці і відпочинку, система освіти і ринок знаходяться під значним впливом досягнень у сфері інформації та знання.

По-друге, етап розвитку під назвою «інформаційне суспільство» – соціальний міф, що виник напередодні вступу людства у третє тисячоліття нашої ери. Одні бачать в ідеї інформаційного суспільства соціальний проект майбутнього, інші – вдалу заміну відсутнього соціального ідеалу, треті – абстрактне зображення соціального ладу чи то США, чи то Японії. Для одних «інформаційне суспільство» – невідворотне майбутнє, для інших – погано обґрунтована утопія, для третіх – черговий тур мовної гри. Як вважає Н. Моїсєєв [5], незважаючи на те, що поняття «інформаційне суспільство» широко використовується в пресі і з ним пов'язують майбутній стан

суспільства, але крім фраз, в яких йдеться про зростання ролі інформаційних технологій у розвитку сучасного суспільства, справа поки особливо не просунулася, і воно залишається терміном, що вимагає розшифровки.

Дослідники, які вирішують завдання побудови інформаційного суспільства, виявляють проблеми, зумовлені неможливістю відтворення в чистому вигляді досліджуваних зв'язків. Основна інформація отримується в результаті натурних спостережень і, як правило, недостатня для повного опису об'єкта [2]. Наприклад, в ході обґрунтувань інформаційного суспільства згортання складної системи до спрощеної казуально-подібної схеми здійснюється наступним чином: розвиток інформаційно-комунікативної структури суспільства апріорно представляється в якості ведучого напрямку прогресу науково-технічного комплексу товариства, і, одночасно, джерелом такого прогресу. Науково-технічний комплекс при цьому розглядається у відриві від культурних, соціальних, економічних, політичних і тому подібних відносин та обставин, а його розвиток інтерпретується як саморух, спрямоване на задоволення власних іманентних потреб. Таким чином, комунікація, вирвана із загального зв'язку, ставиться в казуальне становище відносно народивших її науки і техніки.

У свою чергу суспільство представляється як об'єкт тотального впливу з боку нібито головного чинника соціальних змін, а по суті окремої підсистеми (комунікацій) та власної підсистеми (науково-технічної сфери). Товариство при цьому розглядається як проста сума деяких підсистем: управління, культури, способу життя, ринку праці, до цього додаються деякі довільно вибрані проблеми сучасного західного суспільства (маніпуляція свідомістю, дозвілля, споживчий попит й ін.). На тому ж феноменальному рівні розглядаються також деякі проблеми, пов'язані з численними парадоксами й протиріччями ринкового господарства, що виникають в умовах зростання могутності інформаційних технологій.

Таким чином, у вихорі міражів уявного майбутнього виникають фантазми «інформаційного суспільства» (Д. Белл, Е. Тоффлер),

«посткапіталістичного суспільства» (Гелбрайт), «технотронного» (З. Бжезинський), «багатовимірною» (К. Керр), «планетарного» (Дж. Мак-Холл), «суспільства інтегрального типу» (П. Сорокін), «Постісторичного суспільства» (Дж. Фукуяма), «постіндустріального» (Г. Одум, Е. Одум) й ін. У кінцевому рахунку, підкоряючись «руслу американської соціології», вони підганяються під кліше – «інформаційне суспільство», але при цьому все ж таки залишаються розділеними на якісно різні варіанти мажорного або мінорного ряду, обіцяючи то жахи кінця світу, то ідилії тисячолітнього раю на Землі.

У ході розповсюдження іміджу інформаційного суспільства в якості проекту майбутнього виявляється подвійна інверсія. Перш за все, «батьки-засновники» цього іміджу стверджували з усією визначеністю, що ядром соціальної організації подібного суспільства стане університет, що рівень знань, а не власність буде визначальним фактором в суспільстві, і що всі соціальні конфлікти минулого згаснуть у новій інтелектуальній інфраструктурі суспільства. На ділі все звелося до поширення персональних комп'ютерів і комп'ютерних мереж, особливості мережі Інтернет. «Технологічні зрушення, з якими пов'язували формування інформаційного суспільства, в наявності, а очікувані зміни інституційної структури не відбуваються» [1, с. 363]. Всупереч прогнозам «університет не змінив промислову корпорацію ... швидше, академічне знання було інкорпороване в процес капіталістичного виробництва» [1, с. 358].

Інша інверсія стала продовженням і розвитком наслідків першої. Цікаво відзначити, що можливість її допускав ще Е. Тоффлер. На його думку, можна припустити умови, при яких тріумфальна дорога в «інформаційне суспільство» здатна завести людство «в середньовіч, в нові Темні століття ... перетворити індивіда в нуль» [8, с. 451]. Променисте уявлення про «інформаційне суспільство» базувалося на двох самоочевидних посилках – на необґрунтованому ототожненні «інформації» і «знання», і на тому, що будь-яка нова інформація «стане доступною кожному жителю планети, і

зробити її такою насправді побажають володарі мереж зв'язку та мереж телебачення»[6, с. 84]. Але проблема в тому і полягає, що чи захочуть вони цього?

Можна з упевненістю зазначити, що «сьогодні створюється нітрохи не більше інтелектуальної продукції, ніж в Античності або Середньовіччі ... Принципова різниця полягає в тому, що зараз набагато більше комунікацій. Тиражування (не плутати з творенням) інтелектуального продукту (істинного або хибного), передача відомостей про нього за допомогою друкованих видань, телеграфу, радіо, телебачення, лекцій та семінарів в рамках системи загальної освіти, а тепер ще й мережі Інтернет – ось що докорінно відрізняє сучасне суспільство як інформаційне. І за словом «інформація» криється саме комунікація, а не знання»[1, с. 360]. Таким чином, формування будь-яких інсинуацій, фантазмів, лукавих аргументів, що виправдовують якісь соціальні дії або спонукають до них, будучи мультітиражованими, набувають тиранічну владу над умами мільйонів, стають засобом маніпулювання свідомістю.

Для побудови ідеального інформаційного суспільства немає проблем більш важливих ніж виховання і освіта, коли не тільки кожна людина отримає рівний доступ до інформації, але за допомогою цієї інформації суспільство стане на шлях його свідомої еволюції. «Але уявімо собі, що вся та грандіозна інформаційна система, яка вже створена на нашій планеті, і потужність якої зростає експоненціально з кожним десятиліттям, виявиться одного разу в руках невеликої групи людей, які переслідують свої корисливі інтереси ... У подібній ситуації відбудеться глобальне зомбування планетарного людства. Це буде витончений інформаційний тоталітаризм, який страшніше будь-яких форм тоталітаризму, відомих людству ... Антиутопія Оруела здасться на його тлі різдвяної казкою. Це буде, якщо завгодно, істинний кінець історії» [6, с. 85-86].

Таким чином, сьогодні, як і двадцять років тому, існуюча модель розвитку людської спільноти (при всіх її трансформаціях) входить в

протириччя з досягненнями науки і техніки. Людство стоїть на межі самознищення за допомогою своїх же інтелектуальних напрацювань. А майбутнє суспільство людей все одно представляється як суспільство ймовірнісне, не строго прогнозоване і контрольоване, характеризується високим рівнем невизначеності, абсолютно несумісне з проголошеним на самих верхніх рівнях концепцією сталого розвитку, з Декларацією Тисячоліття, з концептуальною стратегією та принципами побудови інформаційного суспільства.

Терміни «інформаційне суспільство» та «інформатизація» міцно зайняли своє місце, причому не тільки в лексиконі фахівців у галузі інформації, але і в лексиконі політичних діячів, економістів, викладачів і вчених. У більшості випадків ці поняття асоціюються з розвитком інформаційних технологій і засобів телекомунікації, що дозволяють на платформі громадянського суспільства здійснити новий еволюційний стрибок в якості початкового етапу інформаційного суспільства. Можливо, нове системне міждисциплінарне знання про закономірності розвитку людського співтовариства дозволить вийти на новий теоретичний рівень розуміння шляхів побудови інформаційного суспільства, уточнення концепції, стратегії, плану дії і принципів рішень у цій області. Відкрите інформаційне суспільство має створюватися для всіх і одночасно для кожної конкретної людини окремо.

Наукове знання, побудоване на аналізі та узагальненні емпіричних даних за допомогою величезної кількості відомостей, показників, розрахунків за схемою «з минулого в сьогодення і майбутнє» не розкриває справжньої картини світу і не відображає дійсності. Потрібна інша парадигма, інший показник, інша швидкість отримання інформації. Одним словом, потрібна інша методологія пізнання закономірностей у розвитку людського співтовариства.

Концепція і стратегія побудови інформаційного суспільства повинна бути переорієнтована з абстрактних формулювань типу – «досягнення цілей

в галузі розвитку» на конкретні – «досягнення розвитку конкретної людини у всьому різноманітті його матеріальних і духовних потреб, аж до потреби досягти вищого розуму». При цьому, висока гуманітарна технологія – введення в систему відносин кожної конкретної людини як виробника матеріальних і духовних благ, так і їх споживачів і об'єднання всього людства в одному часовому просторі – повинна стати фундаментом не тільки в концепції побудови інформаційного суспільства, а й в концепціях сталого розвитку та побудови національної інноваційної системи.

XXI ст. – століття інформаційних і генних технологій, віртуальної реальності, біологічних комп'ютерів з молекул ДНК, час, коли можна безпосередньо з'єднати мозок людини з комп'ютером і створити людино-кібернетичний організм – кіборг. Як результат – поява розумних роботів, які створюють загрозу заміни і відставання людей від машин в області інтелектуальної діяльності. Ці приклади наведені для того, щоб показати, наскільки велика відповідальність за наслідки прийнятих рішень з побудови інформаційного суспільства, особливо якщо вони не враховують дії глибинних загальних законів, що лежать в основі розвитку людської системи.

Якщо повернутися до питання: що ж таке «інформаційне суспільство»? то однозначної відповіді поки немає, бо в цьому образі змішані всі смисли. Будь-яка відповідь буде нав'язана успіхами етапів науково-технічного прогресу і носить при цьому гіперболізований та міражний характер. Проблема побудови інформаційного суспільства – це проблема загальнолюдська, загальносистемна. Але образ цього суспільства – це попередження людству про ті небезпеки, які таяться для нього в його власній історії.

Список використаних джерел

1. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество / Д. Белл. – М. : Наука, 1999. – 221 с.
2. Дулов В. Г. Математическое моделирование в современном естествознании / В. Г. Дулов, В. А. Цибаров. – СПб. – 2001.
3. Иванов Д. Общество как виртуальная реальность / Д. Иванов // Информационное общество. – М., 2004.

4. *Морозова Л. А.* Проблемы современной государственности / Л. А. Морозова – М. : Юрид. лит., 1998. – 394 с.
5. *Моисеев Н. Н.* Информационно общество: возможность и реальность / Н. Н. Моисеев // Информационное общество. – М., 2004.
6. *Моисеев Н. Н.* Судьба цивилизации. Путь разума / Н. Н. Моисеев. – М., 2000.
7. *Ракитов А. И.* Философия компьютерной революции / А. И. Ракитов. – М., 1991. – С. 32–33.
8. *Тоффлер Э.* Метаморфозы власти / Э. Тоффлер. – М., 2002.
9. Электронная нервная система для государственных служб. – Режим доступа : <http://www.microsoft.com/rus/government/whitepapers>.

***Stepanov V. Yu.* Problems and prospects of information society.**

The article considers the prospects and some possible universal and system-wide problems of building the information society with a high level of uncertainty.

Key words: information society, communication, education, scientific knowledge, the problem is a social myth.

***Степанов В. Ю.* Проблемы и перспективы информационного общества.**

Рассмотрены перспективы и некоторые общечеловеческие и общесистемные проблемы построения информационного общества с высоким уровнем неопределенности.

Ключевые слова: информационное общество, коммуникация, воспитание, научное знание, проблема, социальный миф.